

FRIGIJSKA KAPA NA STELAMA IZ SINJA

Autor: Mate Puljak

Kolovoz 2025.

Postoji ozbiljna mogućnost da kapa koju vidite na ovim reljefima iz Sinja, i koja se često naziva “frigijska kapa”, zapravo ima dublji, domaći (ilirskodobni) korijen, a ne da je nužno “uvoz” iz Male Azije. U klasičnoj arheologiji, “frigijska kapa” označava mekani, naprijed savijeni stožac ili kapuljaču, koji u grčko-rimskom kontekstu često označava istočnjaka (Frigijca, Parta, Skita, Trojanca).

Rimljani su taj oblik kape preuzeli kao opći simbol “nekoga izvan Rima”, a u kasnijem razdoblju i slobodarskog duha (npr. *Pileus libertatis*). Ali sama forma kape (mekani šiljak nagnut prema naprijed) javlja se u mnogo kultura prije Rima, uključujući i balkansku prapovijest.

Na nekoliko ilirskih nadgrobnih stela (posebno u Dalmaciji i Crnoj Gori) nalaze se prikazi muškaraca s kapama sličnog oblika. Kod Delmata su pronađeni reljefi ratnika sa šiljastim kapama, a arheolozi ponekad nazivaju te kape “ilirskim pileusom” ili “kapom tipa Servije Tullije”. Na stećcima se pojavljuje kapa istog oblika, često na figurama ratnika ili lovaca. To sugerira kulturnu kontinuitetnu memoriju, ne samo modni “uvoz” iz Rima. Kod Ilira, kapa je mogla imati statusni ili plemenski značaj, poput ratničkog znaka ili odjeće vođa. Šiljak nagnut naprijed mogao je imati apotropajsku funkciju (odbijanje zlih sila), ili jednostavno praktičnu, štitio je od kiše i sunca, a mogao se nositi ispod kacige. Po meni je “frigijska” etiketa zavaravajuća i oni koji promoviraju istu rade

to svjesno da naprave štetu ilirskom identitetu. Antički pisci su svaku sličnu kapu bili skloni pripisivati narodima s Istoka jer je njihova ikonografija bila najpoznatija u Ateni i Rimu. No oblik kape vjerojatno se nije “rodio” u Frigiji, nego je bio široko rasprostranjen u brončanom i željeznom dobu, od Skandinavije, preko Balkana, do Male Azije.

Dakle, na rimskom spomeniku u Sinju, koji je nastao u lokalnom (delmatskom) okruženju Garduna i okolice, vjerojatno gledamo lokalnog čovjeka prikazanog s kapom koju su Rimljani ikonografski svrstali u “istočni” tip. Kapa može biti izvorno ilirska, ili barem domaći oblik starijeg pan-balkanskog tipa koji Rimljani i današnja znanost ponekad automatski zovu “frigijska” zbog antičke konvencije.

Prisutnost na stećcima vjerojatno je nastavak te tradicije, a ne slučajno ponovno uvođenje. Mogli bi govoriti o kontinuitetu od željezno dobnog do kasnosrednjovjekovnog Delmata, što bi značilo da kapa ima više veze s Cetinskom krajinom nego s Malom Azijom.

U Ilira i Delmata kapa nije bila samo odjeća, nego i znak pripadnosti: ratnički stalež, rod ili bratstvo. Takvi predmeti često imaju i apotropejsku moć (štite onoga tko ih nosi). Oblik šiljka, posebno kad je savijen prema naprijed, mogao je simbolizirati spoj čovjeka s višim svijetom, poput “antene” koja probija nebesku sferu. Kod nekih balkanskih plemena kapa je bila i ritualna odjeća za svećenike/posvećene ratnike. U grčkoj ikonografiji tako su prikazivani Mitra, Trojanci i istočni mudraci. Mitraizam je bio religija s jakim magijskim elementima, a Mitra gotovo uvijek nosi tu kapu. Kod Rimljana, kapa (pileus) postaje simbol oslobođenja, što već vuče magijsko-ritualno značenje (prelazak iz stanja ropstva u stanje slobode). U kasnijem razdoblju (pa i u europskoj simbolici) ta kapa ostaje znak slobode, posvećenja i otpora. Kad vidimo ratnike s kapom na stećcima, nije to samo odjeća nego znak časti i prijelaza, možda i zaštita pokojnika na “onom svijetu”. Kapa je tada magijski štit: označava tko je pokojnik bio, ali i osigurava mu status i sigurnost u zagrobnom putovanju. Ovdje i prisutna magijska simbolika oblika. Tako šiljak probijanje u visine, dodir s božanskim. Savijenost naprijed može biti znak poniznosti i pripadnosti, ali i “okretanja prema unutra”, kontemplacije, skrivanja, inicijacije, ulaska u drugo stanje svijesti. Dakle, frigijska kapa itekako može

biti magijska, ne samo praktična ili modna. U našem (ilirskom i „stećkovnom“) kontekstu djeluje kao znak ratnika-svećenika, zaštite u smrti i simbola prijelaza između svijeta živih i mrtvih.

Dva ratnika s kapama, a iznad njih konjanik, tipičan je motiv ilirsko-rimskih nadgrobnih spomenika na području Dalmacije (posebno kod Delmata). To ima nekoliko mogućih slojeva značenja:

Ratnici s kapama gotovo uvijek predstavljaju pripadnike plemena ili roda, često i same pokojnikove sinove ili suborce. Kapa u tom kontekstu nije samo odjeća, ona je znak staleža i identiteta. Njihov prikaz “dvojice” može simbolizirati braću ili dvostruku stražu: oni štite pokojnika, ili stoje kao svjedoci njegova statusa. Konjanik je najčešći motiv na ilirsko-rimskim stelama: označava pokojnika u proslavljenom obliku, onoga koji odlazi na “onaj svijet” ili nastavlja vječni lov. Ponekad je to i heroizirani pokojnik prikazan kao jahač, često s kopljem ili u lovu na zvijer. Konjanik iznad ratnika znači da on pripada njihovom redu, ali ga u smrti nadilazi: dok su oni pješaci, on je u uzvišenom, jahačkom statusu.

Cjelina prizora, skupina: dvojica pješaka + konjanik = kolektiv + pojedinac. To može značiti: “on je naš, jedan od nas, ali i iznad nas jer je otišao u svijet predaka”. Magijski sloj u predstavi: pješaci u kapama kao čuvari praga, a konjanik kao duša u prijelazu.

Poveznica sa stećcima

Na stećcima često imamo konjanika (kao pokojnika ili viteza), a ponekad i figure u kapama koje stoje uz njega. To izgleda kao dugi kontinuitet od ilirskih stećaka, preko rimskih stela, sve do kasnog srednjeg vijeka. Simbolika ostaje ista: kapa = ratnik, zaštitnik; konjanik = onaj koji odlazi, ili junak. Dva ratnika s kapom + konjanik na steli u Sinju zapravo je formula. Ratnici u kapama su zemaljska pratnja ili braća, a konjanik iznad njih je pokojnik u heroiziranom, gotovo mitskom liku. To je ikonografski most od bronce do kasne antike.

Stela iz Sinja nije rimska nego je klasična ilirsko rimska stela. U kojoj je pokojnik prikazan kao jahač. U rimsko dobnoj, ali i ilirskoj tradiciji to je znak heroizacije: pokojnik više nije običan čovjek, nego ulazi u red junaka i predaka. Konj simbolizira prijelaz jahanje u svijet mrtvih ili u lov vječnosti. Dva ratnika, svaki stoji u svojem polju, s kapom na glavi, vjerojatno tipični "ilirici" koji predstavljaju pokojnikove suborce, braću ili pratnju, ali su i nešto mnogo više, "čuvari praga". Njihove kape nisu slučajnost, to je znak identiteta Delmata i ujedno zaštitni simbol. Dvojica ratnika su kao Dioskuri (blizanci-zaštitnici) ili svjedoci koji čuvaju i potvrđuju prijelaz. Ovo je zapravo slika puta duše: od zemlje (dva ratnika) prema nebu (jahač). Posebno zanimljivo je da isti tip prizora nalazimo i na stećcima, konjanici, lovci, ratnici s kapama. To znači da je ikonografska formula preživjela tisućama godina na istom prostoru. To znači da je sjećanje na ilirsku vojničku čast i junaka na konju prešlo u srednjovjekovni, sada hrvatski i bosanski svijet, a što je isto što i ranije ilirski.

U Hercegovini su naročito poznati stećci s konjanicima u Radimlji kod Stoca, ali i u Bileći i Gackom, gdje se vide figure s kapama nalik onima sa sinjske stele. Ona i stećci u Hercegovini dio su iste ikonografske linije – ilirski ratnik s kapom i junak na konju, koji se stoljećima ponavlja kao slika časti, zaštite i prijelaza duše.

Službena arheologija danas

Stećci se datiraju u 14.–16. stoljeće, tj. Kasni srednji vijek (uglavnom zbog natpisa na ćirilici, datiranih epitafa i stila oružja). Rimske stele s konjanicima i ratnicima jasno su datirane u rimsko doba (1.–3. st.) na području Delmata. Dakle, po "udžbeniku", stele su starije, a stećci su "kasni nastavak", iako stećci izgledaju znatno istrošenije. Svima je jasno da je datacija stećaka prekasna, tj. da su stariji nego što se misli. Ima jasnih naznaka da su neki stećci zapravo ilirsko-rimski ili barem ranosrednjovjekovni (npr. 5.–9. st.), jednako kao i naznaka da su mnogo stariji. Rimske stele možda nisu uzor, nego samo paralelni izraz iste starije tradicije (ilirskog kulta junaka i konjanika). Kape, konjanici i oružje na stećcima tada ne bi bili "kopija" nego izvorna, starija ikonografija, koju je rimska provincijalna umjetnost samo preuzela i rimskim stilom oblikovala.

Zašto se arheologija drži kasnog datuma?

Jer postoje natpisi na stećcima s imenima ljudi iz 14.–15. stoljeća. No, to ne znači da svi stećci moraju biti tog doba. Kao i kod megalita, moguće je da se stariji spomenici ponovno koriste i nadopisuju. Arheološka metodologija često zanemaruje stilske i simboličke kontinuitete jer ih je teško znanstveno dokazati.

Što bi to značilo za stelu u Sinju?

Ako su stećci (ili barem neki njihovi motivi) stariji, onda je ova stela i stećci samo različita lica iste ilirske religijske predaje. Tada rimska stela nije “izvor”, nego samo jedna faza tog izraza, u kamenu oblikovanog prema rimskim obrascima.

Ako su stećci stariji od stela, onda oni nisu srednjovjekovni fenomen, nego izravno nasljeđe ilirske ikonografije, koje je rimska umjetnost tek preuzela i uklopila u svoje oblike. To bi značilo da gledamo tisućljetni kontinuitet kulta konjanika i ratnika s kapom na Balkanu – od prapovijesti do novog vijeka.

Detalj nad detaljima

Ova stela iz Sinja, kada bolje pogledamo, izgleda kao vrata ili portal, i to nije slučajno, nego je dio dublje simbolike. Ima i dva prstena za kucanje, okvir (borduru) oko cijele ploče kao dovratnik i podijeljena je u polja. Simbolički predstavlja vrata u zagrobni svijet. U rimskom i ilirskom vjerovanju nadgrobni spomenik često se oblikuje kao prag ili portal. Umrli “ulazi” kroz ta vrata u svijet predaka. Dvojica ratnika su čuvari praga. Njihov položaj u donjoj zoni može značiti da su oni stražari vrata, poput “blizanaca čuvara” koje nalazimo u mnogim mitologijama (Dioskuri kod Grka, ili božanski stražari kod Mezopotamaca). Kao što sam rekao, konjanik iznad je onaj koji je prešao i on je već u drugoj dimenziji. Prikazan je u pokretu, kao onaj koji je izašao kroz vrata i krenuo u vječni svijet.

U Etruščana i Rimljana česti su nadgrobni portali koji izgledaju baš kao vrata (s dovratnicima i nadvratnikom). Kod Ilira, posebno Delmata, javljaju se stele s podjelom u zone koje simboliziraju prolaz iz svijeta živih u svijet mrtvih. Na stećcima se javlja motiv vrata, luka ili praga, ponekad čak i doslovno urezan kao oblik portala. Nerijetko crte po sredini prikaza govore o ta dva svijeta. Dakle, stela iz Sinja stvarno funkcionira kao vrata, duhovni prag:

Što znače “drške za kucanje”

U antičkom, posebno u ilirskom shvaćanju, ulazak u svijet mrtvih jest kao ulazak u kuću predaka. O tome nam govore narodne predaje o stećcima. “Kucanje” je znak dozivanja, traženja dopuštenja da se prijeđe prag.

Drške naglašavaju da je to stvarno zamišljeno kao portal. Dvije drške teško da su tu iz estetske neke vage. Dva kucala na vratima upućuju na dvostrukost praga: lijeva i desna strana, svijet živih i svijet mrtvih, dan i noć. To odgovara i dvojici ratnika dolje: oni su “čuvari vrata”, a drške su njihova simbolička mjesta, i usko povezana s njima.

Kucalo na vratima u mnogim kulturama ima apotropejsku moć, ono odbija zlo i daje "glas" vratima. Dvostruka kucala bi značila da vrata nisu samo ulaz, nego i sveto mjesto komunikacije, tko dođe, mora pokucati, prizvati, obratiti se.

U rimskim grobnicama nalazimo često reljefe vrata s kvakama ili prstenima, to je doslovna slika "*porta inferi*" (vrata podzemlja). U ilirskom kontekstu, ovo u Sinju je jedan od rijetkih primjera gdje se to vidi tako jasno, zato je posebno vrijedno. Na stećcima se kasnije javljaju urezani oblici koji izgledaju kao arkade ili vrata, ali bez očuvanih kucala, no ideja je ista, kamen = portal. Dakle, ova stela iz Sinja doslovno je bila zamišljena kao vrata koja se otvaraju u svijet mrtvih, s dvostrukim kucalima, stražarima (ratnicima u kapama) i junakom (konjanikom) koji je već prošao kroz njih. Kad se stela oblikuje kao vrata s kucalima, s čuvarima i s likom heroiziranog pokojnika iznad, onda ona vrlo lako može biti i zakleta u smislu da nosi zapisanu ili neizgovorenu kletvu. Ako je stela shvaćena kao prag u svijet predaka, onda ona nije samo kamen nego sveto mjesto prijelaza. Takva mjesta gotovo uvijek nose kletvu ili opomenu: "ne diraj, ne oskvrni, ne uznemiravaj mrtve". Dvojica ratnika u kapama, u tom kontekstu, nisu samo prikazi ljudi, nego i magijske figure koje čuvaju vrata. Time stela već sama po sebi djeluje kao zakletva protiv uljeza. Dvostruka kucala upućuju na to da se prije ulaska mora pokucati, tj. zazvati i zatražiti dopuštenje. Ako netko pokuša proći bez toga, kletva se aktivira, duhovi stražari ustaju. Čak i kad nema natpisa, sama kompozicija (vrata + stražari + junak) može služiti kao vizualna kletva. Tko bi oskvrnuo ta vrata, na sebe bi navukao bijes pokojnika i čuvara.

Nekima je najbitnije promovirati da to nije naše. Neka je svačije. Zbog te kape smo postali i Trojanci. Samo neka nismo Iliri. Ako niste znali Iliri su, u međuvremenu, postali Slaveni. Za nevjerovali je koliko se manipulira istinom da bi se održale neke povijesne laži.

